

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

ТЕМА:

**ДРЖАВНИ УДАР И ПУЧ КАО ОБЛИЦИ
ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА**

ДИПЛОМСКИ РАД

МЕНТОР:

Др Мирослав Младеновић

Редовни професор

КАНДИДАТ:

Никола Старчевић 126/15

Београд, 2020. године

САДРЖАЈ

УВОД	3
Предмет рада.....	3
Циљ и задаци рада.....	3
Структура рада	4
1. ДРЖАВА И ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ	5
1.1. Теоријско одређење политичког насиља	5
1.2. Узроци политичког насиља	6
1.3. Врсте политичког насиља.....	8
2. ДРЖАВНИ УДАР.....	9
2.1. Појам и дефиниција	10
2.2. Државни удар или пуч?	14
2.3. Узроци и услови за појаву државног удара	15
2.4. Фазе државног удара.....	16
2.4.1. Фаза припреме државног удара.....	17
2.4.2. Фаза непосредног извршења државног удара.....	18
2.4.3. Фаза консолидације	20
2.5. Актери државног удара.....	20
3. ДРЖАВНИ УДАР У СРБИЈИ – МАЈСКИ ПРЕВРАТ	23
3.1. Фаза припреме	24
3.2. Фаза непосредног извршења	26
3.3. Фаза консолидације.....	27
3.4. Актери Мајског преврата	27
ЗАКЉУЧАК	29
ЛИТЕРАТУРА.....	33
Домаћа литература	33
Страна литература.....	34

УВОД

Државни удар (познат је и под називом пуч) је термин, којим се означава изненадна, односно неочекивана промена власти на подручју једне државе. Овакав начин ступања на власт карактеристичан је по примени противуставних средстава. У зависности од начина на који се примењује, државни удар може бити миран или насилан, а као његови главни актери могу се издвојити војска, односно државни званичници, који се налазе на високим функцијама.

Државни удари су, са сигурношћу се може рећи, повезани са политичком ситуацијом на подручју једне државе и њихова појава је неизбежна. Једним од главних узрока државних удара издваја се тежња државних званичника да поврате политичку контролу над својом земљом, а све то уз помоћ припадника државне војске. Важним узроком сматра се и интервенција државне војске како би решила питања националне кризе до које често долази услед грађанских немира. Током историје су забележени низови државних удара (генерала Франка у Шпанији; генерала Батисте на Куби; генерала Пиночеа у Чилеу; генерала Боривоја Мирковића у Краљевини Југославији...), а једно од главних питања које изазива посебно интересовање повезано је са главним узроцима, који доводе до државних удара.

Предмет рада

Предмет овог рада представља анализа термина **државни удар** (за који се веома често користи и термин **пуч**). Како би наведена тема била јаснија, у раду ће пажња бити посвећена и анализи државног удара, који се догодио на територији Републике Србије у првој половини 20. века.

Циљ и задаци рада

У раду ће се, анализирањем стручне литературе и досадашњих државних удара, указати на главне разлоге њихове појаве и узроке, који стварају повољне услове за њихову реализацију.

Структура рада

Структура овог рада ће бити подељена на неколико целина. Након уводног дела рада (*Увод*), у коме ће бити дефинисани предмет рада (*Предмет рада*), циљ и задаци рада (*Циљ и задаци рада*) и структура рада (*Структура рада*), у првом поглављу (*Држава и политичко насиље*) пажња ће бити усмерена на теоријско дефинисање политичког насиља, анализирање најважнијих узрока који стварају повољне услове за његову појаву и анализирање најважнијих врста политичког насиља.

У другом поглављу (*Државни удар*) пажња ће бити усмерена на теоријско дефинисање државног удара (анализирањем домаће и стране литературе), затим на анализирање сличности и разлика између термина *државни удар* и *пуч*, анализирање најважнијих услова који доводе до појаве државних удара, објашњење фаза кроз које пролази сваки државни удар (фаза припреме државног удара, фаза непосредног извршења државног удара и фаза консолидације), као и анализирање важних актера државног удара.

У трећем поглављу (*Државни удар у Србији – Мајски преврат*) детаљнија пажња ће бити усмерена на анализу државног удара, који се догодио на подручју Републике Србије, некадашње Југославије – анализу Мајског преврата, фазама његове припреме, непосредне примене, консолидације и главним актерима.

1. ДРЖАВА И ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ

1.1. *Теоријско одређење политичког насиља*

Када се говори о државном удару, тада се може говорити о једној посебној врсти насиља – **политичког насиља** – које се дефинише као „директна или индиректна, латентна примена силе у сфери политике и политичког, односно као директна или индиректна примена силе над свешћу, телом, животом, вољом и материјалним добрима стварног или потенцијалног, односно претпостављеног политичког противника“ (Симеуновић, 2002: 152). Оно, као и свака друга врста насиља, подразумева примену агресије, односно силе, са циљем да се задовоље одређене жеље и потребе. Политичко насиље, као саставни део друштва, али и социолошки и историјски феномен, представља једно од често примењиваних средстава за постизање различитих циљева, којим се угрожавају права, слобода и безбедност људи, а заједно са њима и државни суверенитет, територијални интегритет и опстанак држава (Бериша, 2013: 166).

Према сличној дефиницији, политичко насиље се дефинише као облик социјалног насиља, али и једно од основних средстава у борби за власт, контролисање природних ресурса и остварење циљева различитих карактера:

„Као један од појавних облика социјалног насиља, политичко насиље од давнина, практично од тренутка када је човек почео да се формира као политичко биће, па до модерног доба, представља реалност у друштвеним односима свих држава и заједница, без обзира на достигнут степен политичког, економског, културног и технолошког развоја“ (Жељски, 2014: 1).

Сагледавање политичког насиља има велики значај, посебно у данашње време, када се оно сматра „једним од највећих претњи за изградњу демократије и остваривања људских права“ (Стојадиновић, 2015: 92). Међутим, политичко насиље се примењује годинама уназад, а у прилог томе говори и чињеница да је то врста насиља, која је са собом однела велики број људских живота: „Само у XX веку је 191 милион људи изгубио животе у ратовима“ (Ђорић, 2014: 122).

На значај проучавања политичког насиља указује и чињеница да се оно посматра као једна сложена врста насиља, за чије се оправдање веома често узимају борба за демократију, односно борба за људска права (Стојадиновић, 2015: 96). Када се говори о значају проучавања политичког насиља, тада се може говорити и о његовој позитивној страни, односно разумевању начина на који функционише политичко насиље и упознавању са његовим важним узроцима, који „представљају први корак у борби против њега“ (Стојадиновић, 2015: 101), а, осим тога, и о разумевању политичког насиља, које може бити значајан корак у борби против великих друштвених непријатеља, као што је, на пример, тероризам (Ђорић, 2014: 120). У прилог томе говори и став Марије Ђорић, која је истакла да је, упркос деструктивној особини политичког насиља, бављење начинима његовог манифестовања једна од важнијих друштвених активности, која може представљати додатни подстицај у борби против појава, које угрожавају друштво, као што су, на пример, одбрамбени рат или рат против тероризма: „У таквим ситуацијама насиље је можда не најбољи, али је често свакако једини избор“ (Ђорић, 2013: 186).

1.2. *Узроци политичког насиља*

Драган Симеуновић је, пишући о политичком насиљу, детаљнију пажњу посветио и важним узроцима, који могу довести до његове појаве у друштву и том приликом истакао да је „питање повода, узрока и основа сваког, па и политичког насиља увек уједно и питање да ли је насиље артифицијелни или суштински атрибут човека и политике“ (Симеуновић, 2002: 152). Према његовом мишљењу, постоји низ узрока, који могу створити повољне услове за примену политичког насиља, међутим, за њихово боље разумевање важне су две теорије – ***теорија условљености*** и ***теорија природности***.

Када је у питању прва теорија, примена политичког насиља се не сматра урођеном, већ стеченом људском особином. У складу са важним принципима ове теорије, човек се не рађа као агресиван, већ он то, захваљујући ставовима у друштву и сопственом искуству, постаје. Са друге стране, теорија природности негује став да је агресивно понашање урођена људска особина и да он ту особину добија одмах по рођењу (Симеуновић, 2002: 152).

Ипак, најважнијим узроцима политичког насиља могу се сматрати односи у друштву, који представљају праве подстицаје за развој и испољавање политичког насиља: „Зато и можемо рећи да се основни подстицаји за политичко насиље налазе, пре свега, у ситуационој основни друштвеног живота, а не у људској природи, односно генима, јер су, у ствари, социјални, економски, и други услови неког друштва, односно неке друштвене средине, ти који закономмерно рађају политичко насиље“ (Симеуновић, 2002: 154). У прилог томе говори и став Драгана Симеуновића да је политичко насиље узроковано постојањем друштвених сукоба, односно сукоба између етничких, религијских и политичких група. Сходно томе, политичко насиље настаје и као последица политичких интереса и тежњи да се задовоље потребе друштва (Симеуновић, 2014: 11).

Према мишљењу другог аутора, важним узроцима политичког насиља могу се сматрати и „манифестације и последице политичких и економских криза“, односно „општа супротстављеност, недовољност остваривања или немогућност стварног изражавања интереса великих социјалних група, недовољна способност афирмативног организовања и спровођења власти; недовољна организованост привредног система; изразите социјалне разлике; распрострањеност и полулегалност друштвено негативних појава [...]“ (Стојадиновић, 2015: 97).

О политичком насиљу се може причати и као о феномену, који је кроз историју био и остао саставни део друштва. Његово манифестовање се може повезати са спољном и унутрашњом државном политиком. На спољнополитичком плану политичко насиље може бити узроковано међународним непризнавањем или нерешеним питањем граница, док на унутрашњеполитичком плану оно може бити узроковано различитим етничким и верским саставом становништва или постојањем разлика у економском, политичком и културном развоју (Омеровић, 2015: 9).

1.3. *Врсте политичког насиља*

На сложеност политичког насиља указује и могућност његове класификације према неколико различитих критеријума. Најпрецизнијом и најбољом класификацијом сматра се она, коју је понудио Драган Симеуновић и који је политичко насиље поделио у зависности од садржаја; начина испољавања; носилаца; појавних облика; критеријума распрострањености; времена трајања и разложности.

Када је у питању класификација политичког насиља у зависности од садржаја, разликују се *физичко* и *психичко политичко насиље*, док се у зависности од начина вршења разликују *директно политичко насиље* (починиоци овог насиља су конкретни и видљиви) и *индиректно политичко насиље* (починиоце овог насиља је тешко одредити). У зависности од носилаца, односно у зависности од квантитативног обима субјекта, могу се разликовати две врсте политичког насиља – *индивидуално политичко насиље* (насиље усмерено ка појединцу) и *колективно политичко насиље* (најчешће се манифестује у облику државних нереда, као што су немири и демонстрације).

Са друге стране, у зависности од критеријума распрострањености, могу се разликовати *масовно политичко насиље* (широко је распрострањено) и *пунктуално политичко насиље* (усмерено је на одређени објекат). Уколико се у обзир узима разложност, разликују се *рационално политичко насиље* (оправдано је, односно подстакнуто одређеним разлозима) и *ирационално политичко насиље* (нема тачно дефинисане разлоге манифестовања), док се у зависности од сложености разликују *проста*, односно *основна политичка насиља* (претња силом, принуда, притисак, психофизичко злостављање, политичко убиство, атентат, диверзија) и *сложена политичка насиља* (насилни протести, побуне, нереда, немири, тероризам, субверзија, репресија, терор, устанак, рат). У зависности од времена трајања разликују се *тренутно политичко насиље* (најчешћи облик овог насиља је терористички напад) и *дуготрајно политичко насиље* (најчешћи облик овог насиља је терористичка активност) [Симеуновић, 2002: 155].

2. ДРЖАВНИ УДАР

Државни удар, као што ће бити објашњено у наредних неколико поглавља, представља изненадну смену власти, па се, сходно томе, пажња мора посветити и начинима освајања и задржавања политичке власти. Наиме, у литератури се, када се говори о смени власти, могу пронаћи два начина – *легалан* и *илегалан начин*. Легалан начин, као што му и само име каже, спроводи се на предвиђене и законом регулисане начине, док се илегални начини спроводе на незаконитим путевима, односно на начине, који нису у сагласности са прописаним концептима и нормама, а један од таквих начина представљен је управом термином *државни удар* (Симеуновић, 2002: 170).

Значај њиховог детаљнијег проучавања и објашњавања препознаје се у чињеници да постоји веома мали број политичких догађаја, који привлаче велику пажњу и изазивају велико интересовање. С обзиром на то да се њихова појава не може избећи, постоји велика потреба да се друштво упозна са узроцима, који доводе до појаве државних удара и са последицама, које остају иза њих (Gassebner et al., 2016: 1).

Када се говори о значају проучавања државних удара, он је, упркос дугогодишњем историјском постојању, у знатној мери порастао у току 20. века, када постаје један од често примењиваних политичких феномена. У прилог томе говоре и подаци, који показују да је између 1945. и 1972. године државни удар спровођен на свака три месеца. Оно што је, такође, познато јесте и податак да је у периоду после Другог светског рата број државних удара знатно повећан и да је он спроведен у 75 земаља од укупно 167 држава света, које су биле независне (Симеуновић, 1991: 53). Државни удари, који су почели да се спроводе у 20. веку, највише се везују за подручје Латинске Америке, а у прилог томе говори и статистика, која је показала да је држава са највећим бројем државних удара (укупно 45 у последњих 100 година) Парагвај, а заједно са њом и Боливија, у којој се, од добијања независности, спровело укупно 200 државних удара (Хем, 2012: 16).

У неке од најпознатијих државних удара убрајају се: државни удар у Чехословачкој (спроведен 20. августа 1968. године са циљем да се сруши чехословачки режим); државни удар у Камбоџи (спроведен 7. јануара 1979. године са циљем да се сруши влада Камбоџе); државни удар у Панами (спроведен 20. децембра 1989. године

са циљем да се сруши национална гарда и ухвати генерал Нориега); државни удар на Хаитију (спроведен 10. октобра 1994. године са циљем да се сруши војни режим ове државе); државни удар у Авганистану (спроведен 12. новембра 2001. године са циљем да се сруши талибански режим владања); државни удар у Ираку (спроведен 9. априла 2003. године са циљем да се сруши власт Садама Хусеина). Када је у питању Југославија, познат је државни удар, који је спроведен 5. октобра 2000. године са циљем да се сруши власт Слободана Милошевића (Marshall & Ramsey, 2018: 5-6).

2.1. Појам и дефиниција

С обзиром на то да је у једном од претходних поглавља пажња посвећена теоријском дефинисању политичког насиља, може се рећи да његов посебан облик представља **политички удар**, који обухвата неколико различитих врста удара, а један од њих је и **државни удар**. У складу са тим, државни удар се посматра као појам, који је ужи од политичког удара, односно појава која представља само једну од неколико различитих форми политичког удара (Симеуновић, 2002: 170). Посматрани као један посебан и широк појам у политици, политички удар представља појаву, која је узрокована кризом у друштву, односно економском и политичком кризом. Заједно са наведеним кризама, које се сматрају унутрашњим разлозима за примену политичких удара, важним разлозима се сматрају и политички, економски и војни интереси (Миленковић, 2016: 24).

Ослањајући се на проучавања страних аутора, Драган Симеуновић наводи три дефиниције, које најбоље описују појам државног удара. Прву дефиницију понудио је Вилијам Томсон (*William Thompson*) према чијем се мишљењу државни удар може дефинисати као посебна врста активности, која се спроводи са циљем да се освоји врховна извршна власт (Thompson, 1973: 6). Другу дефиницију понудио је Дејвид Рапорпорт (*David Rapoport*) према чијем се мишљењу државни удар може дефинисати као изненадна и илегална активност. Трећу дефиницију државног удара понудио је Хобсон према чијем се мишљењу он може дефинисати као врста конспирације (Hobsbawn, 1977: 149).

Када се говори о државном удару, тада се, као што је већ наведено у уводном делу рада, може говорити о изненадној, односно неочекиваној смени власти до које може доћи мирним или насилним путем. У литератури, која се детаљније бави механизмима настајања државних удара, може се пронаћи и мишљење да се државни удари углавном везују за нестабилну политичку ситуацију, односно за државе, у којима је дошло до „поремећаја равнотеже у политичким односима“ (Парезановић, 2011: 100).

Међу домаћим ауторима, који су се бавили детаљнијим проучавањем државних удара, може се издвојити и дефиниција према којој се они посматрају као „најкрупнија операција специјалног рата“, односно „форма борбе за одржавање већ постојећих позиција стране силе“ (Вилић и Атељевић, 1983: 147). Имајући у виду начин њихове реализације, државни удари се дефинишу и као „насилно и противуставно преузимање власти од припадника највишег државног апарата“ (Ђорђевић, 1980: 130).

Према дефиницији Милоша Миленковића, државни удар се може посматрати као посебан облик преврата чијим се главним актерима сматрају оружане снаге. Оно што ову врсту преврата разликује од неких других облика преузимања власти (на пример пуча) јесу групе, односно лица која након завршетка удара преузимају власт (у том случају, власт могу преузети само лица која се налазе на високим функцијама). Оно што је, међутим, веома важно напоменути, када се говори о последицама до којих долази након државног удара, јесте чињеница да се након његове успешне реализације не мења уређење државе и друштва, већ да се промене могу препознати само у државним функцијама (Миленковић, 2017: 319).

Према мишљењу другог аутора, државни удар се може дефинисати и као једна посебна форма политичког удара, односно посебна врста активности у оквиру војне политике, чији је основни циљ усмерен ка преузимању власти у оним земљама, које се налазе у развоју (Симеуновић, 2002: 170). Бавећи се његовом детаљнијом анализом, Драган Симеуновић истиче и да се државни удар може посматрати као:

„насилна завереничка војно-политичка акција, коју ради изненадне неуставне тотално-абераивне промене у позицији носилаца врховне извршне власти у једној земљи планира и у веома кратком временском року изводи ограничен број актера из редова носилаца државне власти уз помоћ националних оружаних снага и обавештајних структура [...] (Симеуновић, 2002: 170).

Према његовом мишљењу веома је важно имати у виду да државни удари не представљају догађаје, који су покренути по жељи једног човека (лидера), већ они представљају „облик колективно вођене и реализоване војно-политичке активности у којој сваки од завереника има сопствене интересе за учешће у њој“ (Симеуновић, 2011: 111).

Драган Симеуновић је, бавећи се детаљнијом анализом државних удара, дефинисао и једну посебну врсту државног удара – *државног удара одозго* – истичући да је то врста удара, у којој су главни актери врховни носиоци власти, односно монарси и шефови државе, који државне ударе спроводе са циљем да апсолутизују своју власт или да је прошире до извршне власти (Симеуновић, 1991: 69).

Једним од главних разлога за спровођење државног удара одозго сматра се осећање незадовољства до ког долази у ситуацијама, у којима се примећује постојање великог броја посредника, који се налазе између врховне власти и народа. Приликом реализације ове врсте државног удара долази до укидања актуелног устава, али и постојећих институција у политичком систему. Међутим, да би се могла постићи потпуна реализација државног удара, припадници врховних власти веома често очекују помоћ војних и обавештајно-безбедносних структура (Парезановић, 2011: 110). Један од познатијих државних удара одозго био је удар, који је 1893. године извршен од стране Александра I Обреновића, када је његова владавина пролазила кроз велику политичку кризу и који је, осећајући незадовољство својом владавином, одлучио да апсолутизује своју власт (Парезановић, 2011: 111). Ову врсту државног удара извео је 1929. године и Александар I Карађорђевић, који је, такође, желео да уведе апсолутистичку власт за време своје владавине (Симеуновић, 1992: 138).

Државни удар може бити посматран и у зависности од карактера, односно у зависности од области, коју захвата. Тако, на пример, према мишљењу Живорада Ковачевића, постоје две врсте државних удара – *унутрашњи* и *међународни*. Што се тиче унутрашњег државног удара, већ се на основу самог назива може закључити да се он примећује унутар граница једне државе. Са друге стране, државни удар може имати међународни карактер и као такав представљати врсту удара, која је карактеристична по учесницима, који потичу из неколико земаља (Ковачевић, 2004: 41).

Према дефиницији, коју је стручној литератури понудио Марко Вековић, државни удар се може дефинисати као врста политичког насиља, односно политичког удара, у оквиру ког се препознаје тежња ка промени власти спроведена „мимо прописаних закона и процедура, без сагласности са нормама друштва, институције, организације или важећим моралним кодексом одређеног друштва“ (Вековић, 2011: 11). Овај аутор се у свом раду позива и на дефиницију државног удара, коју је понудио Драган Симеуновић, а која се сматра једном од потпунијих дефиниција:

„Државни удар је просторно уско, као центар политичке моћи, односно седиште власти, ограничена насилна завереничко војно-политичка акција коју са циљем изненадне неуставне тотално-аберитивне промене у позицији носилаца врховне извршне власти једној земљи планира и у врло кратком временском року изводи ограничен број одабраних актера из редова носилаца државне власти уз помоћ националних оружаних снага и обавештајних структура, без стварног учешћа или утицаја народних маса [...]“ (Симеуновић, 2002: 55).

Из свих претходно наведених чињеница може се закључити да је појам државног удара једна сложена област и да постоје различити начини његовог дефинисања. Међутим, за његово боље разумевање у литератури се државни удар дефинише као посебна врста цивилно-војних односа и, у складу са тим, наводе се и три врсте односа: организациони модел, преторијски модел и модел заснован на похлепи.

Што се тиче првог односа, војска се посматра као престижна, ефикасна и способна институција, чија се главна улога препознаје у интервенисању у ситуацијама, у којима власт одступа од онога што војска сматра најбољим интересима за земљу. У другој врсти односа војска се посматра као доминантан играч у националној политици и врло утицајан фактор на подручју једне државе. Захваљујући томе, она може преузети велику одговорност у ситуацијама, које то од ње захтевају. Последња врста односа подразумева постојање савеза између војске и политичких кандидата, који желе да стекну моћ у одређеној држави. У тој врсти односа главну улогу игра и похлепа, која истовремено представља и главну мотивацију за спровођење државног удара (Cuesta, 2017: 15-16).

2.2. Државни удар или пуч?

Веома често се, када се говори о теоријском дефинисању државног удара, поставља и питање његове сличности, односно разлике у односу на *пуч*. Имајући у виду да се веома често јављају недоумице око наведена два термина, Драган Симеуновић наводи неколико важних карактеристика пуча, које би требало да помогну у његовом разликовању од државног удара.

Пуч је, према његовом мишљењу, врста милитантне форме државног удара, која се примењује од стране оружаних националних снага. Једном од најважнијих особина пуча сматра се чињеница да се на месту врховне власти налазе војна лица, која све своје дужности обављају самостално. Оно што је, такође, важно напоменути, јесте и чињеница да су кругови пуча (*пучистички кругови*) на директан или индиректан, односно јавни или тајни начин повезани са спољашњим снагама. Главни узрок, који доводи до стварања повољних услова за настанак пуча, представља потреба за успостављањем реда, мира и сигурности на територији једне државе (Симеуновић, 2002: 171-172). Међутим, наводећи могуће начине дефинисања државног удара и пуча, Милош Миленковић наводи да све што важи за државни удар може бити примењено и на пуч, због чега се може извести закључак да су то заправо два идентична појма (Миленковић, 2017: 319).

Важним особинама пуча бавили су се и други аутори, па тако према мишљењу Олега Глазунова постоје четири важне особине, које је неопходно издвојити и које га чине посебним. На првом месту, постојање пуча није могуће, уколико није препозната криза власти. Заједно са њом, на другом месту, мора бити препознато и незадовољство у војном систему. Такође, да би постојала могућност покретања пуча, неопходно је да на одређеној територији постоји устаљена превратничка традиција, борбени дух и жеља за променом (Глазунов, 2006: 84).

Према мишљењу Милана Милошевића, између државног удара и пуча се могу уочити разлике у актерима, односно нивоима власти на којима се њихови актери налазе непосредно пре почетка друге фазе државног удара. У складу са тим, према његовим наводима: „Разлика је у томе што државни удар врше групације које су у врху режима, а пуч врше снаге које су нешто ниже на тој лествици [...]“ (Милошевић, 2001: 228).

Са друге стране, према схватањима Обрена Ђорђевића, разлике између државног удара и пуча препознају се у актерима, који након треће фазе државног удара (фазе консолидације) долазе на власт. Када је у питању државни удар, након његовог завршетка, на власт долазе припадници виших нивоа, односно припадници који се налазе на позицији високог државног апарата, док након завршетка пуча на власт долазе припадници, који се налазе ван система власти (Ђорђевић, 1989: 387).

2.3. *Узроци и услови за појаву државног удара*

Државни удар се може посматрати и као један комплексан процес, посебно ако се има у виду чињеница да је за његову реализацију потребан низ припрема, међу којима се у најважнију убраја „апсолутна негација ауторитета у друштву“ (Парезановић, 2011: 101). То је једна од ситуација, која се сматра повољним условом за избијање државног удара, а резултати њеног исхода зависе од односа који влада између снага, које су довеле до угрожавања уставног поретка. Поред негације ауторитета у друштву, повољним условом за појаву државног удара може се сматрати и политичка криза на подручју једне државе, а у прилог томе говори и чињеница да се она веома често посматра као „предворје државног удара“ (Парезановић, 2011: 101).

Да би се државни удар могао успешно извести, неопходно је да пажња буде усмерена на брзину спровођења удара; пунктуално примењивање силе; спровођење удара на државну власт; неутрализацију снага које су способне да се супротставе завереничкој страни и на ангажовање свих капацитета који су расположиви (Глазунов, 2006: 18). Поред свих наведених услова, потребно је да буду испуњена још три додатна услова, која подразумевају формирање политичких и економских група, које су спремне да се супротставе постојећој власти; формирање групе која ће имати задатак да осмисли начин реализације државног удара и формира групу која ће моћи да реализује осмишљени план државног удара (Глазунов, 2006: 21).

Пишући о важним узроцима, који могу довести до појаве државног удара, Драган Симеуновић наводи четири најважнија. Што се тиче првог узрока државног удара, у њега се убраја постојање кризе у оквиру политичког система на територији једне државе, која је настала као последица недовољног или погрешног развоја. У други важан узрок убраја се тежња великих сила да повећају своје интересе на одређеној територији и да испуне неколико важних интереса (стратегијске, економске,

политичке и војне). У трећи важан узрок убраја се постојање интереса за извођење револуционарне активности, док се у четврти узрок убраја потреба за превазилажењем и решавањем политичке кризе (Симеуновић, 1991: 56).

Наведени узроци стварају повољне услове за појаву државних удара, а оно што је, такође, познато, јесте и чињеница да проблем освајања државе и власти у њој није политичког, већ техничког карактера. То значи да вештина одбране мора бити постављена на идентичним принципима освајања државе и, у складу са тим, повољним условима за државним ударима не сматрају се само они услови, који су политичке и социјалне природе (Малапарте, 1992: 135).

Када се говори о узроцима, који доводе до појаве државних удара, важно је напоменути да се они не могу примењивати у свим земљама, а у прилог томе наводи се три важна фактора за његову појаву: ниска економска развијеност; постојање политичке независности и постојање обједињене моћи. Што се тиче ниског економског развоја, може се рећи да су сиромашне земље погодније за појаву државних удара, него што су то богате земље, односно земље које имају висок ниво економског развоја. Са друге стране, када се говори о постојању политичке независности, може се рећи да у земљама које су политички независне државни удар може бити спроведен, док у земљама које су политички зависне то није могуће. На самом крају, постојање обједињене моћи представља важан фактор за могућност спровођења државног удара, јер је за преузимање моћи неопходно да она буде смештена у институцијама, којима се може контролисати и управљати. Према мишљењу Микла Хема „идеалан кандидат је сиромашна земља, у којој је моћ централизована у рукама мале елите, која није под неким јаким утицајем из иностранства“ (Хем, 2012: 17).

2.4. Фазе државног удара

У прилог чињеници да државни удар представља један комплексан процес говори и неколико дефинисаних фаза, кроз које пролази његова реализација. Постоје три главне фазе државног удара: фаза припреме; фаза непосредног извршења и фаза консолидације (Симеуновић, 1987: 309).

2.4.1. Фаза припреме државног удара

Када је у питању прва фаза реализације државног удара, она подразумева припремне процесе, који се одвијају непосредно пред сам почетак државног удара. Ова фаза је карактеристична по формирању завереничких група, које имају јака акциона језгра; профилисању вођа превратничких акција и привлачењу политичких странака, односно политичких лидера који би требало да стану на страну превратника. Поред свих наведених активности, важан корак у првој фази представља и обезбеђивање финансијских средстава како би се државни удар могао спровести на предвиђени начин. Веома је важно напоменути да се све активности у оквиру прве фазе реализују веома споро, а као један од главних разлога наводи се потреба да све активности буду добро осмишљене, односно да доведу до појаве такозваног *фактора изненађења* (Парезановић, 2011: 105).

Важну улогу у спровођењу прве фазе има и спровођење једне посебне врсте акције – завере – која се дефинише као „организована конспиративна акција, коју са циљем остварења тајно договореног и брижљиво припреманог плана, тајно или јавно изводе одабрани у завереничку групу или организацију чврсто повезани актери завере“ (Симеуновић, 2002: 175). Анализирајући даље појам завере, Драган Симеуновић наводи и да се завера може дефинисати као „начин планирања и деловања, односно поступања, са циљем остварења завереничких планова“ (Симеуновић, 2002: 175). Анализирање начина на који функционише процес завере је веома важно, посебно ако се има у виду да је за успешну реализацију државног удара неопходно да завереничка организације буде што скривенија, односно тајновитија.

Заједно са наведеним значајем, планирање завереничких и тајних акција повезује њихове чланове, односно „Тајна је та која ствара изузетно јак осећај привржености између чланова завереничке групе или организације, а поседовање тајне, или упућеност у њу, човека истовремено и обавезује и чини га зависним“ (Симеуновић, 2002: 175). Када је у питању политичка завера, о њој се може говорити као саставном делу политичке области и врстом завере, која је карактеристична по актерима, које повезују идентични идејно-политички ставови. Ипак, лошом страном политичких завера може се сматрати начин на који се бирају средства за њену реализацију, односно примена илегалних начина и средстава (Симеуновић, 2002: 178).

2.4.2. Фаза непосредног извршења државног удара

Друга фаза представља фазу непосредног извршења државног удара, односно у њој долази до реализовања припреманог државног удара. То значи да се у овој фази препознаје неколико значајних активности: спровођење завереничке акције, која би требала бити енергична и која се спроводи са циљем да се заузму важни политичко-економски и војнобезбедносни центри у земљи, у којој се државни удар спроводи. У другој фази реализације државног удара се може приметити и одсуство народних маса, а главни разлог препознаје се управо у фактору изненађења и чињеници да до реализације државних удара долази сасвим неочекивано и изненада. Оно што је, такође, важно напоменути, јесте и чињеница да се у другој фази реализације државног удара може приметити и изостанак насиља, односно у литератури се може пронаћи став да „насиље у овој фази не игра кључну улогу, односно да иако се примењује, врши се у ограниченом обиму, тачније у мери у којој је потребно да се заузму кључне полуге извршне власти“ (Парезановић, 2011: 106).

Када се говори о примени насиља у оквиру друге фазе државног удара, о њему се може говорити као о једној врсти контраудара, који је био карактеристичан за некадашње социјалистичке државе. Наиме, потреба за контраударом се примећује у ситуацијама, у којима нападнута држава, односно државни апарат пожелеле да се одбране и када се окрену примењивању репресивних средстава, односно елиминацији завереничких активности. Ипак, контраудар, може се рећи, није актуелна појава у данашње време; његова актуелност се, као што је наведено, везивала за социјалистичке државе, када су нападнуте државе имале потребу да се одбране и покажу своју бруталну страну и сачувају власт по сваку цену (Парезановић, 2011: 106).

Анализа примене насиља у државним ударима може бити употпуњена и чињеницом да постоје и ситуације, у којима државни удар може прерасти у озбиљније врсте сукоба, као што су војне интервенције, грађански ратови, терористички напади... У данашње време се, на пример, народ све више почиње сусретати са честим терористичким нападима, који се, према мишљењу стручњака, сматрају „индивидуалним, нелегитимним, нелегалним и неинституционалним насиљем, увек окренутим против одређених институција неког друштва, односно *in concretum* против неке државе“ (Парезановић, 2011: 107).

Када се говори о европском континенту у току 20. века, тада се може говорити периоду, који је посебно интересантан по сукобима између тоталитарних режима и либералних демократија. Постојање тих сукоба дало је могућност Цветану Тодорову да напише своју књигу „Страх од варвара“ и да започне своју причу о Другом светском рату, његовим учесницима и стању, у коме се народ изложен рату, налазио. За рат је потребно две стране, па су тако са једне стране „глобалног хладног рата“ (Тодоров, 2014: 11) биле комунистичке земље (од Источне Немачке до Северне Кореје), над којима је доминантна улога припала Совјетском Савезу, док се са друге стране налазио „Запад“, односно „слободни свет“ (Тодоров, 2014: 11), који су чиниле земље Западне Европе и Северне Америке (на челу са Сједињеним Америчким Државама).

Развој шире комуникације није укинуо разлике међу људима; оне су остале на нивоу на ком су биле: „Руски или кинески сељак једнако су далеко од начина живота у Москви или Шангају као што су то сељаци са Рифа или из Анадолије од становника Париза или Лондона“ (Тодоров, 2014: 13). Са једне стране је остала „вертикална комуникација“ за преношење традиције, а са друге „хоризонтална комуникација“ за преношење инфомација путем Интернета. Сукоб два света, двеју разлика или како то Тодоров назива сукоб „земљаног лонца и гвозденог лонца“ (Тодоров, 2014: 14) изазива код људи завист, одбацивање, презир, снисходљивост, самилост... То је сукоб две групе људи: оних који имају надмоћ у броју и гневу и оних који имају надмоћ у технологији и моћи.

Детаљнију пажњу повезаности, која се може препознати између државног удара и религијског екстремизма, односно исламистичког екстермизма, посветио је Марко Вековић, који је истакао да је државни удар спроведен на територији Малија 2012. године био узрокован религијским екстремизмом. Наиме, у овом државном удару главне актере су чинили побуњени Туарези, који су живели на северу Малија и који су решили да пруже отпор колонизаторима, јер су желели да укину њихов устаљени начин живота. Осим тога, циљ Туареза био је усмерен и на стварање исламске државе на северу државе, што се сматрало активношћу, која је повезана са њиховим религијским схватањима и уверењима. Поред важног циља Туареза, у овом државном удару препознат је и циљ државних власти, који су желели да сачувају стабилност земље и свој територијални суверенитет, али и да успоставе власт на територији целе државе (Вековић, 2012: 192).

2.4.3. Фаза консолидације

У трећој фази, која је познатија као фаза консолидације, препознаје се једна посебна врста активности, која је карактеристична по примењивању физичког насиља, које је усмерено на политичке неистомишљенике, односно на све оне особе које би својом подршком могле да потпомогну реализацију антипревратничких акција. Реализацију насиља у овој фази омогућавају војне и обавештајно-безбедносне структуре и, захваљујући томе, трајање ове фазе веома често не може бити ограничено (Парезановић, 2011: 109). Примена насиља је у овој фази оправдана важним циљем завереничке групе, који се препознаје у тежњи да се на што бржи начин успостави жељено стање, односно да се успостави легитимна државна ситуација. Реализација наведеног циља, како закључује Драган Симеуновић, омогућена је у највећем броју случајева:

„кроз интензивну репресију, тоталну контролу над друштвом помоћу интензивног и монополског коришћења средстава информисања потпомогнутог средствима класичне пропаганде, као и кроз разноврсне облике демонстрације снаге као потенцијалног насиља“ (Симеуновић, 1991: 63).

2.5. *Актери државног удара*

Како би појам државних удара био јаснији, веома је важно пажњу посветити и њиховим важним актерима, којима могу припадати носиоци власти, национална армија и обавештајно-безбедносна структура (Симеуновић, 1991: 64).

Без обзира о којој се групи актера говори, веома је важно знати да свака од њих мора бити адекватно распоређена у политичком апарату, који обухвата извршну, судску и законодавну власт. Припадници националних армија имају посебан значај у реализацији друге и треће фазе државног удара, односно њихова улога се препознаје у насилном преузимању и успостављању, односно консолидовању власти.

Важну улогу имају и припадници обавештајно-безбедносних структура, чије се главне активности везују за прву фазу државног удара, односно избор завереничких група и обезбеђење неопходних финансијских средстава. Међутим, припадници ових структура имају важну улогу и у другој фази државног удара, у којој, пратећи

развијање самог удара, треба да предвиђају његове исходе и да предузимају неопходне мере за адекватно спровођење власти у земљи, која је погођена ударом (Парезановић, 2011: 112). Важна улога припадника обавештајних служби примећује се и у трећој фази, у којој они имају задатак да спроводе контраобавештајну заштиту, као и да се баве проналажењем политичких супарника и да одређени део својих активности усмере ка успостављању међународног кредибилитета (Парезановић, 2011: 113).

Актери државних удара могу се поделити и у зависности од поседовања свести, па тако постоје: актери који поседују најјачу свест о сопственим интересима; актери који поседују делимичну свест о својим интересима и актери, који нимало не поседују свест о сопственим интересима (Парезановић, 2011: 113).

У зависности од начина учешћа у државном удару, актери се могу поделити на посредне и непосредне актере. У посредне актере се убрајају иницијатори и инспиратори, док се у непосредне актере убрајају организатори и извршиоци. Посредном групом актера сматрају се прикривени учесници превратничких акција, који потичу из различитих врста кругова (политичких, економских, војних или обавештајних), међутим, њима се могу придружити и припадници интересних група, који се државним ударима прикључују како би реализовали сопствене интересе и циљеве.

Са друге стране, непосредни актери се могу поделити на две групе – актере у ширем и актере у ужем смислу. Када се говори о актерима у ширем смислу, тада се може говорити о учесницима државног удара, којима припадају и учесници против превратничке акције. Са друге стране, актерима у ужем смислу се могу сматрати учесници, који су своје активности у државном удару усмерили ка освајању власти насилничким путем (Парезановић, 2011: 114).

Драган Симеуновић актере државног удара разликује и у зависности од метода и нивоа на коме се реализује сарадња између посредних и непосредних актера, па тако постоје *актери између којих постоји потпуна сарадња; актери између којих постоји делимична манипулација и актери између којих постоји тотална манипулација.*

Што се тиче прве групе актера, између њих се може препознати и постојање неколико различитих врста положаја: надређени положај између посредних актера, равноправни положај између посредних и непосредних актера и надређени положај између непосредних актера. Када је у питању друга група актера, тада се може говорити о постојању делимичне манипулације између посредних актера, а главни циљ њеног постојања је стварање атмосфере којом се може оправдати превратничко интервенисање. У трећој групи актера препознаје се постојање тоталне манипулације између носилаца интереса политике и економске снаге ван територије државе која је нападнута државним ударом (Парезановић, 2011: 114).

Према подели, коју је стручној литератури понудио Олег Глазунов, актери државног удара се могу поделити на четири основне групе, односно нивоа. Што се тиче првог нивоа, на њему се налазе финансијери и наручиоци државних удара, односно на овом нивоу се могу налазити само лица која се налазе на врху државне власти. На другом нивоу се налази група, која има задатак да управља државним ударом, односно завереничка група која има задатак да планира све активности повезане са самом реализацијом удара. На трећем нивоу се налазе помоћне групе, које имају задатак да обучавају учеснике државног удара и да обезбеде њихову евакуацију, уколико извођење државног удара не буде успешно. Последњем нивоу припадају извршиоци државног удара, који морају бити добро припремљени за извршење државног удара (Глазунов, 2006: 44-45).

3. ДРЖАВНИ УДАР У СРБИЈИ – МАЈСКИ ПРЕВРАТ

Када се говори о теоријском дефинисању и детаљнијем објашњавању неког појма, у овом случају државног удара, његовом бољем разумевању допринеће и приказивање конкретног примера, односно анализирање државног удара који се догодио на територији данашње Републике Србије, а некадашње Краљевине Србије. Оно што је, међутим, на самом почетку овог поглавља важно напоменути, јесте и чињеница да је Србија кроз историју остала упамћена као „класична земља дворских и државних удара, тајних атентата и убистава поред корупције, проневере и подмитљиве бирократије“ (Вишњаков, 2010: 105).

Државни удари су често узроковани нестабилним политичким факторима, а заједно са њима и специјалним службама, чије се активности усмеравају ка примењивању одређених врста активности, као што су политички преврат или оружани сукоби, који даље доводе до реализације државног удара. Пишући о државном удару као чину насилног освајања власти, Милош Миленковић наводи и термин *преврат* под којим се, такође, подразумева нагла и неочекивана промена, и то најчешће у политичкој области. С обзиром на то да се преврат у највећем броју случајева везује за политичку област, често се користи и термин *политички преврат* под којим се подразумева изненадна и неочекивана промена власти (Миленковић, 2016: 23). Поред наведене дефиниције, политички преврат се може дефинисати и као посебна врста активности, која се може примењивати „без кршења закона, без употребе силе, чисто политичким методама и средствима“ (Марјановић, 1996: 244).

Државни удар, који је у знатној мери променио политичку слику Краљевине Србије и оставио велике последице након свог завршетка, био је Мајски преврат. Његов почетак се везује за почетак 20. века (29. мај 1903. године), када је Драгутин Димитријевић Апис, предводећи завереничку групу младих официра који нису били задовољни владом краља Александра Обреновића и унутрашњом политиком у земљи, организовао напад у којем су убијени краљ и краљица (Јеремић, 2017: 450). У прилог томе говоре и Аписове речи, којима је уверавао групу завереника да је неопходно да краљ буде убијен: „Убиство краља нанеће велику штету нашем угледу и угрозиће мир у земљи и иностранству, али време ће показати да то нисмо учинили из нискости и мржње, већ у интересу државе“ (Живановић, 1923: 618).

Имајући у виду наведене чињенице, закључује се да је један од главних узрока покретања државног удара био повезан са незадовољством краљевом влашћу и жељом да се он уклони са ње. Осим тога, краљ и краљица сматрани су главним кривцима за све проблеме, у које је земља била увучена. Након низа одржаних састанака, завереници су донели коначну одлуку о убиству краља и у ноћи између 28. и 29. маја упали на његов двор (Гаћиновић, 2016: 11). У прилог извршењу државног удара ишле су у демонстрације, које су у Београду одржане само неколико месеци раније (23. марта 1903. године), а главним разлогом њиховог одржавања сматрало се незадовољство народа режимом краљеве владавине: „Демонстрације марта 1903. године имале су много мртвих и рањених. То је још више иритирало народ, а код завереника убрзало датум извођења атентата“ (Гаћиновић, 2016: 15).

Након завршетка државног удара испуњени су сви жељени циљеви, односно краљ је свргнут са власти, али су осим њега убијени и председник владе, министар војске и краљичин брат. Тог дана је краљем проглашен Петар I Карађорђевић, формирана је нова влада (председник је постао Јован Авакумовић, који је и био главни вођа удара) и проглашен је нови Устав, који је од стране краља Александра Обреновића био укинут 1901. године (Радојевић и Димић, 2014: 22).

У наредних неколико поглавља пажња ће бити посвећена анализирању фаза, кроз које је пролазио Мајски преврат, односно фазе припреме, фазе непосредног извршења, фазе консолидације, а осим тога, биће представљени и главни актери, који су учествовали у овом преврату.

3.1. Фаза припреме

Прва фаза државног удара ступа на снагу пре његовог извршења, а подразумева, као што је већ наведено, припремне процесе, који се одвијају непосредно пред сам почетак државног удара. Када је у питању Мајски преврат, како то наводи Милош Миленковић, веома је тешко одредити време почетка припреме и прављење планова за смењивање краља Александра Обреновића са власти. Међутим, из поузданих историјских извора познато је да се жеља за тим појавила још пре него што се краљ оженио Драгом Машин (Миленковић 2016: 149).

Према наводима Слободана Јовановића, фаза припреме државног удара на владавину краља Александра Обреновића може се повезати са Чебинчевом завером, коју је започео Михајло Чебинац. Међутим, догађаји се нису одвијали по плану, а главни разлог био је недостатак финансијских средстава и непостојање добро осмишљеног плана (Јовановић, 1935: 52). У прилог томе говоре и наводи Андрије Раденића, који истиче да је повод за избијање државног удара био последица незадовољства повратком краља Милана Обреновића у Србији у политичким стањем у држави (Раденић, 1973: 248).

Након Чебинчеве завере (позната је и под називом Чебинчева афера) уследило је још неколико неуспешних завера, а једна од озбиљнијих догодила се 1902. године, када се приступило детаљном разрађивању плана, али само о убиству краљице Драге Машин. Међутим, ни овај план није успешно реализован, због чега су се у историјским списима почели наводити и други разлози за спровођење каснијег државног удара. Према мишљењу Милоша Миленковића, главни разлози за Мајски преврат могу се препознати у сукобу између династија Обреновић и Карађорђевић, као и у постојању велике жеље српског народа да се уједини (Миленковић, 2016: 152).

Припремна фаза Мајског преврата подразумевала је и планирање места и времена његовог извршења. Најбољим даном за то сматран је краљичин рођендан, који се прослављао прављењем бала у Коларцу:

„Убиство да се изврши камама, отрованим цијанкалијем (отров ће набавити он преко свога пријатеља Душана Јовановића, геолога) на овај начин: двојица завереника заузеће електричну централу на Дунаву, а један централу „Коларац“, и тачно у једанаест часова погасиће осветљење. Остала четворица остају на балу, од којих двојица прате краљевски пар у непосредној близини, а друга двојица, у тренутку када се осветљење угаси, пале завесе под престолом и алармирају пожар. Тада, у мраку, остала двојица знају шта им треба чинити. Отров је био набављен, каме су биле отроване, проба извршена на мачки. Увече, у означени час, одређени завереници одоше у електричну централу и тамо нађоше члана кварта дорћолског који је осигурава, у оној код „Коларца“ трећи затече полицијског писара који је чува. У одређено време краљ с краљицом не појави се на балу“ (Васић, 2003: 54).

Међутим, краљ и краљица се на балу нису појавили, због чега је смишљени план пропао. Неуспешан је био и план да се они убију приликом њихове посете војном маневру. Анализирајући све планове за убиство краљевског пара, Милош Миленковић наводи и једну занимљиву чињеницу, а то је да су сви планови били усмерени једино ка убиству краља и краљице, али да ниједан од тих планова није најављивао преврат, односно спровођење државног удара: „Само убиство носиоца врховне власти у држави не доводи нужно и до преврата, односно државног удара“ (Миленковић, 2016: 154).

Ипак, убрзо се рађају и друге тежње, па је тако једна од њих била усмерена и на тражење новог наследника власти, односно било је потребно пронаћи замену након што се краљ убије. Наводећи план завереника да на престо доведу Александра Карађорђевића, Милош Миленковић у њему, осим жеље за атентатом, препознаје и жељу за преузимање власти, односно спровођењем државног удара (преврата) [Миленковић, 2016: 158].

На самом крају приче о првој фази државног удара, важно је напоменути да план о његовом спровођењу мора бити добро осмишљен и детаљно разрађен: „Нови план, да се краљ и краљица убију у самом двору, израдио је пуковник Александар Машин, као добар познавалац распореда просторија и прилика на двору“ (Миленковић, 2016: 159).

3.2. Фаза непосредног извршења

Фаза непосредног извршења Мајског преврата уследила је у ноћи између 28. и 29. маја 1903. године. Након окупљања у кафанама, сви учесници у преврату окупили су се у Официрском дому, одакле су требали да сачекају знак да је акција започета. На челу свих група налазили су се Драгутин Димитријевић Апис, Антоније Антић и Лука Лазаревић. Након уласка у краљев двор (захваљујући Петру Живковићу), свака група је кренула пут свог задатка:

„Прва је требала да продре у спаваћу собу и убије краља и краљицу, друга, коју је предводио Апис, имала је задатак да спречи отпор краљевог ордонанса, трећа да зароби првог ађутанта генерала Лазу Петровића, четврта да савлада отпор жандармерије и пета да пази на прозоре Двора, посебно оне од спаваће собе краљевског пара. Посебне групе војника су биле упућене да заузму Пошту и телеграф,

Управу града и да опколе станове председника владе, министра војног и министра унутрашњих дела, као и стан пуковника Димитрија Николића, команданта Дунавске дивизије“ (Васић, 2003: 66).

3.3. *Фаза консолидације*

Трећа фаза Мајског преврата започета је одмах након успешно спроведеног плана, односно убиства краља и краљице. Нова влада Краљевине Србије формирана је 29. маја 1903. године и то је био тренутак, када је на подручју Србије започела и фаза консолидације. Након тога, поново је проглашен Устав, који је био поништен 1901. године, а Петар Карађорђевић је за краља проглашен 2. јуна 1903. године.

3.4. *Актери Мајског преврата*

У првој фази, фази припреме Мајског преврата, формирана је почетна завереничка група, коју је чинило неколико војних припадника, међу којима су се издвојили Драгутин Димитријевић Апис, Антоније Антић, Милан Петровић, Дамњан Дамњановић, Алимпије Марјановић, али су се касније (1901. године) овој групи придружили Радомир Аранђеловић и Драгутин Дулић. За вођу државног удара изабран је Антоније Антић, а првобитни и касније успешно реализован план био је усмерен ка убијању краљевског пара (Васић, 2003: 53).

Захваљујући неуспеху неколико смишљених планова, заверенички круг је имао могућност ширења, па су се тако првобитној завереничкој групи стално придруживали нови чланови: Дамјан Поповић, Александар Машин, Леонид Соларевић, Петар Мишић, Милош Божановић, Михаило Наумовић, Лука Лазаревић, Стеван Миловановић, Миливоје Анђелковић (Миленковић, 2016: 157).

Након детаљно осмишљеног плана, формирана је група, која је требала да спроведе саму акцију преврата. Сви учесници су подељени у пет група, које су распоређене на пет локација, односно у пет кафана (Миленковић, 2016: 161). У тим групама најважнија улога је припала националној армији, а улогу главних носилаца завере и реализатора удара добили су српски официри. Међутим, са завером против краља били су упознати само официри, док је војска мислила да се укључује у активност, која би требала да заштити краља и краљицу „План је био да им се саопшти

да је дошло до сукоба краља и краљице и да су они на задатку заштите самог краља“ (Миленковић, 2016: 223). Према изворима Слободана Јовановића, у Мајском преврату учествовали су: „три батаљона VI пешадијског пука, цео VII пешадијски пук, једна артиљеријска батерија и један ескадрон коњице“ (Јовановић, 1936: 363).

ЗАКЉУЧАК

Државни удар (познат је и под називом **пуч**) је термин, којим се означава изненадна или неочекивана промена власти на територији једне државе. Његова примена је карактеристична по примени илегалних начина за долазак на власт, односно примени противуставних средстава. У зависности од начина на који се примењује, државни удар може бити миран или насилан, а као његови главни актери издвајају се војска (официри) и државни званичници који се налазе на високим државним функцијама.

Анализирање спроведених државних удара има велики значај за историју, али и за политичку област, јер ретко који политички догађај може изазвати велико интересовање, као што се то дешава са државним ударом. У прилог великом значају њиховог проучавања говори и чињеница да се појава државних удара не може избећи и да, сходно томе, постоји велика потреба да се друштво упозна са узроцима, који доводе до њихове појаве и са последицама, које остају иза њих. Оно што је, такође, од посебне важности, јесте и чињеница да је број државних удара у току 20. века у знатној мери порастао и, захваљујући томе, они су се почели посматрати као често примењивани политички феномени. У неке од најпознатијих државних удара убрајају се они, који су се догодили на територији Чехословачке, Камбоџе, Панаме, Хаитија, Авганистана, Ирака, али и на подручју Југославије, односно Републике Србије.

Важну улогу има и анализа термина **пуч** (посебно ако се има у виду да се често доводи у питање постојање сличности, односно разлика између државног удара и пуча). Пуч је врста милитантне форме државног удара, која се примењује од стране оружаних националних снага. Једном од најважнијих особина пуча сматра се чињеница да се на месту врховне власти налазе војна лица, која све своје дужности обављају самостално. Главни узрок, који доводи до стварања повољних услова за настанак пуча, представља потреба за успостављањем реда, мира и сигурности на територији једне државе. Постојање пуча није могуће, уколико није препозната криза власти, а заједно са њом мора бити препознато и незадовољство у војном систему. Такође, да би постојала могућност покретања пуча, неопходно је да на одређеној територији постоји устаљена превратничка традиција, борбени дух и жеља за променом

Државни удари су повезани са тешком политичком ситуацијом на подручју једне државе и њихова појава је неизбежна. Када се говори о термину *државни удар*, тада се заправо говори о једном сложеном политичком феномену, а у прилог томе говори и велики број аутора, који су се бавили његовим дефинисањем. У највећем броју случајева, државни удар се дефинише као политички феномен, односно изненадна и илегална активност, која се примењује са циљем да се освоји извршна власт. Оно што је, такође, важно напоменути, када се говори о последицама до којих долази након државног удара, јесте чињеница да се након његове успешне реализације не мења уређење државе и друштва, већ да се промене могу препознати само у државним функцијама (пример за то је смена краља Александра Обреновића и долазак на власт Петра Карађорђевића).

Једним од главних узрока државних удара издваја се тежња државних званичника да поврате политичку контролу над својом земљом, а све то уз помоћ припадника државне војске. Важним узроком сматра се и интервенција државне војске како би решила питања националне кризе до које често долази услед грађанских немира. Поред негације ауторитета у друштву, повољним условом за појаву државног удара може се сматрати и политичка криза на подручју једне државе, а у прилог томе говори и чињеница да се она веома често посматра као *предворје државног удара*. У узроке се убрајају и: постојање кризе у оквиру политичког система на територији једне државе, која је настала као последица недовољног или погрешног развоја; тежња великих сила да повећају своје интересе на одређеној територији и да испуне неколико важних интереса (стратегијске, економске, политичке и војне); постојање интереса за извођење револуционарне активности и потреба за превазилажењем и решавањем политичке кризе.

У прилог чињеници да државни удар представља један комплексан процес говори и неколико дефинисаних фаза, кроз које пролази његова реализација. Постоје три главне фазе државног удара: фаза припреме; фаза непосредног извршења и фаза консолидације. Припремна фаза подразумева припремне процесе, који се одвијају непосредно пред сам почетак државног удара. Она је карактеристична по формирању завереничких група које имају јака акциона језгра; профилисању вођа превратничких акција и привлачењу политичких странака, односно политичких лидера који би требало да стану на страну превратника. Веома је важно напоменути да се све

активности у оквиру прве фазе реализују веома споро, а као један од главних разлога наводи се потреба да све активности буду добро осмишљене, односно да доведу до појаве такозваног фактора изненађења. Типичан пример спорог одвијања припремне фазе представља припремна фаза Мајског преврата, која је трајала неколико година.

Фаза непосредног извршења државног удара представља реализацију припреманог државног удара. У овој фази се примењује неколико значајних активности: спровођење завереничке акције, која би требала бити енергична и која се спроводи са циљем да се заузму важне политичко-економски и војнобезбедносни центри у земљи у којој се државни удар спроводи. У другој фази реализације државног удара се може приметити и одсуство народних маса, а главни разлог њеног одсуства препознаје се управо у фактору изненађења и чињеници да до реализације државних удара долази сасвим неочекивано и изненада.

У трећој фази, која је познатија као фаза консолидације, препознаје се једна посебна врста активности, која је карактеристична по примењивању физичког насиља, које је усмерено на политичке неистомишљенике, односно на све оне особе које би својом подршком могле да потпомогну реализацију антипревратничких акција. У овој фази долази и до успостављања жељеног стања, односно стања коме се тежило приликом припремања државног удара. У случају Мајског преврата, у овој фази формирана је Влада, проглашен је Устав и краљем је проглашен Петар Карађорђевић.

Како би појам државних удара био јаснији, веома је важно пажњу посветити и њиховим важним актерима, којима могу припадати носиоци власти, национална армија и обавештајно-безбедносна структура. Без обзира о којој се групи актера говори (актери који поседују најјачу свест о сопственим интересима; актери који поседују делимичну свест о својим интересима; актери, који нимало не поседују свест о сопственим интересима; посредни актери; непосредни актери; актери између којих постоји потпуна сарадња; актери између којих постоји делимична манипулација и актери између којих постоји тотална манипулација; финансијери и наручиоци државних удара; група, која има задатак да управља државним ударом, односно завереничка група која има задатак да планира све активности повезане са самом реализацијом удара; помоћне групе, које имају задатак да обучавају учеснике државног удара и да обезбеде њихову евакуацију, уколико извођење државног удара не буде успешно; извршиоци државног удара, који морају бити добро припремљени за

ивршење државног удара...), веома је важно знати да свака од њих мора бити адекватно распоређена у политичком апарату, који обухвата извршну, судску и законодавну власт.

На самом крају, имајући у виду све наведене чињенице, које су повезане са спровођењем државних удара, може се рећи да је државни удар политички феномен, чије успешно спровођење представља једно од сигурних средстава за стицање власти и моћи. Међутим, мора се имати у виду и да неправилно спровођење државног удара и последице које долазе након њега могу бити сигуран пут ка понору из ког је излаз тешко пронаћи.

ЛИТЕРАТУРА

Домаћа литература

1. Бериша, Х. (2013). „Основна обележја политичког насиља“. *Војно дело*. Вол. 2. Бр. 11. 165-201.
2. Васић, Д. (2003). *Деветсто трећа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
3. Вековић, М. (2012). „Државни удар у Малију и религијски екстремизам“. *Култура полиса*. Год. 9. Бр. 19. 185-196.
4. Вилић, Д., и Атељевић, М. (1983). *Специјални рат – одбрана и заштита*. Београд: НИО Пословна политика.
5. Вишњаков, Ј. (2010). „Политика у Србији крајем 9. и почетком 20. века виђена очима руских дипломатских, војних и полицијских агената“. *Војноисторијски гласник*. Бр. 2. 85-107.
6. Гађиновић, Р. (2016). „Турбуленције у Србији након Мајског преврата и оснивање организације Уједињење или смрт“. *Култура полиса*. Год. XIII. Бр. 29. 11-29.
7. Ђорић, М. (2013). *Идеолошки мотивисан екстремиза као генератор политичког насиља*. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
8. Ђорђевић, О. (1980). *Основи државне безбедности*. Београд: ВШУП.
9. Ђорђевић, О. (1989). *Лексикон безбедности*. Београд: Привредапублик.
10. Желски, Р. (2014). *Политичко насиље на северном Кавказу од 1994. до 2009. године*. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
11. Живановић, Ж. (1923). *Политичка историја Србије*. Том IV. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
12. Јеремић, С. (2017). „Драгутин Димитријевић Апис и Карађорђевићи (од Мајског преврата 1903. до Солунског процеса 1917)“. *Војно дело*. Вол. 5. Бр. 30. 449-522.
13. Јовановић, С. (1935). *Влада Александра Обреновића*. Књига друга. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона.
14. Ковачевић, Ж. (2004). *Међународно преговарање*. Београд: Филип Вишњић.
15. Малапарте, К. (1992). *Техника државног удара*. Београд: Апостроф.
16. Марјановић, Ј. (1996). *Теорија политике*. Београд: Академска мисао.
17. Миленковић, М. (2016). *Државни удар као акт насилног освајања власти – случај Србије и Југославије у првој половини 20. века*. Нови Сад: Факултет за европске правно-политичке студије.
18. Миленковић, М. (2017). „Насилна промена режима као садржај хибридног рата“. *Војно дело*. Вол. 6. Бр. 20. 316-329.
19. Милошевић, М. (2001). *СИстем државне безбедности*. Београд: Полицијска академија.
20. Омеровић, Е. (2015). *Политичко насиље у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Институт за историју.
21. Парезановић, М. (2011). „Државни удар као један од модалитета нелегалне политичке борбе“. *Војно дело*. Вол. 63. Бр. 3. 100-116.
22. Раденић, А. (1973). *Прогони политичких противника у режиму Александра Обреновића 1893-1903*. Београд: Историјски архив Београда.

23. Радојевић, М., и Димић, Љ. (2014). *Србија у Великом рату 1914-1918*. Београд: Српска књижевна задруга.
24. Симеуновић, Д. (1987). *Улога политичког насиља у остваривању револуције*. Београд: Факултет политичких наука.
25. Симеуновић, Д. (1991). *Државни удар или револуција*. Београд: Симтраде.
26. Симеуновић, Д. (2002). *Теорија политике – ридер I део*. Београд: Удружење наука и друштво.
27. Симеуновић, Д. (2014). „Политичко насиље у савременој Србији – узроци, облици и перспективе“. У: Коларић, Д. (ур.). *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија. 9-18.
28. Стојадиновић, М. (2015). „Политичко насиље и глобализација – изазови развоја демократије“. *Безбедност*. 2/2015. 92-104.
29. Тодоров, Ц. (2014). *Страх од варвара*. Београд: Карпос.
30. Ћорић, М. (2014). *Екстремна десница*. Београд: Удружење „Наука и друштво Србије“.
31. Хем, М. (2012). *Желите ли да постане диктатор?* Београд: Делфи.

Страна литература

1. Cuesta, J. (2017). „Redistribution and military coups“. *International Journal of Development and Conflict*. Vol. 7. 12-31.
2. Gassebner, M., Gutmann, J., & Voigt, S. (2016). „When to Expect a Coup D'Etat? An Extreme Bounds Analysis of Coup Determinants“. *Cesifo Working Paper*. No. 6065. 1-42.
3. Hobsbawn, E. (1977). *Revolution und Revolte*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag KG.
4. Глазунов, О. (2006). Государственный переворот – Стратегия и технологии. Москва: Олма-Пресс Образование.
5. Marshall, M., & Ramsey, D. (2018). „Coup d'etat events“. Dostupno na: <http://www.systemicpeace.org/inscr/CSPCoupsCodebook2017.pdf>, datum posećivanja sajta: 2.1.2020.
6. Rapoport, D. (1966). *Coup d'etat; the wiew of the men firing pistols*. New York: Nomos.
7. Thompson, W. (1973). *The grievances of military coup-makers*. London: Sage Professional Paper in Comparative Politics.